

A BEVÁNDORLÓK LESZÁRMAZOTTAINAK RAKALIZÁKÍÓJA FRANCIAORSZÁGBAN

A legtöbb európai országban a más kontinensekről egyre nagyobb számban érkező bevándorlók ügye kiemelt témaként jelenik meg a helyi politikában és a társadalomban. Franciaország földrajzi és történelmi sajátosságainak, valamint a nemzetközi szinten betöltött szerepének köszönhetően fokozottan ki van téve nemcsak a frissen érkező bevándorlók jelentette kihívásoknak, hanem a már huzamosabb ideje az országban élő, sok esetben már állampolgársággal is rendelkező személyek által jelentett, viszonylag új helyzetet teremtő dilemmáknak. Ugyanis Franciaországnak nem csupán azzal kell szembesülnie, hogy a vonzó gazdasági és szociális jellemzői miatt évről évre viszonylag stabilan magas a frissen érkező bevándorlók száma, hanem részben a gyarmati múltnak köszönhetően nagy létszámban élnek az ország területén a bevándorlók többgenerációs leszármazottai is. Fontos különválasztani ezt a két személyi kategóriát, hiszen a frissen érkezett bevándorlók teljesen más háttérrel, indítatással és motivációval rendelkeznek, ennek köszönhetően pedig teljesen más problémákkal szembesülnek, mint azok, akik adott esetben akár nem is élték át a vándorlás élményét, a döntés meghozatalát, és sok esetben pedig már megszerezték a francia állampolgárságot is.

Felnőttek azok a generációk, akik szüleinek érkezésére az ország fel volt készülve, a munkaerőpiac, a gyárak, az állam tárt karokkal fogadta őket, hiszen a világban lezajlott események és változások nyomán égető szükség volt a munkaerőre. Az ő gyermekeik viszont (akikről a közvélemény nagy része azt feltételezi, hogy sokkal könnyebb helyzetben vannak) egy sor problémával szembesülnek a mindennapi élet és a társadalomba történő beilleszkedésük kapcsán. Egyrészt elmondható, hogy a fent említett munkahelyek általánosságban véve nincsenek felkészülve arra, hogy az új generációk számára is megélhetést, munkahelyet biztosítsanak, valamint a befogadó társadalom részéről (bizonyos mértékig a múltbeli és közelmúltbeli eseményeknek is köszönhetően) elutasításba ütközhetnek. Ez a generáció keresi önmagát, hiszen ők nem élték át a vándorlást, nem vettek részt a migrációs döntés meghozatalában, és éppen ezért nem is biztos, hogy azonosulni tudnak azzal. Sokszor szembesülnek azzal, hogy a „küldő” országban már nem érzik magukat ottaninak, de nem érzik magukat a „fogadó” országba, Franciaországba tartozónak sem. Ez a tipikusan „két

szék között a pad alá” esete szélsőséges esetben az érintett generáció egy részének radikalizációját is eredményezheti.

Jelen tanulmányban ismertetni fogom a bevándorlókkal és leszármazottaikkal foglalkozó statisztikai adatokat, majd kitérek arra – a történelmi változások és módosuló jogszabályok példáján keresztül –, hogy a migrációs folyamatok mekkora szerepet játszottak és játszanak Franciaország mindennapi életében, és milyen nyomokat hagytak a politikai színtéren. Ezt követően elemezni fogom a bevándorlók leszármazottainak és az első generációs bevándorlóknak az aktuális helyzetét, valamint hogy milyen kihívásokkal szembesülnek Franciaországban. E példákon keresztül szeretném bizonyítani, hogy a leszármazottak helyzete miért is tér el gyökeresen az előző generációétól, és hogy ez az eltérő helyzet hogyan eredményezheti szélsőséges esetben az érintettek radikalizációját.

A SZÁMOK NYELVÉN

Annak érdekében, hogy pontosan tudjuk értelmezni a felmerülő kérdéseket és problémákat, fontosnak tartok tisztázni pár alapfogalmat, amit jelen tanulmányban is használni fogok.

Bevándorlónak (immigré) tekintjük azt a személyt, aki külföldi állampolgárként külföldön született, jelenleg pedig Franciaországban él. Nem soroljuk ide tehát azokat a polgárokat, akik franciaként születtek külföldön, ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy a definíció értelmében továbbra is bevándorló marad az a személy, aki külföldiként született külföldön, de időközben megszerzi a francia állampolgárságot.

Második generációs bevándorlókról (descendant d’immigrés de deuxième génération) vagy bevándorlók leszármazottjairól abban az esetben beszélünk, ha valaki Franciaországban született, és legalább egy szülője nem francia állampolgár. Nem tartoznak ebbe a csoportba azok, akik gyerekként a szüleikkel együtt érkeztek Franciaországba.

Harmadik generációs bevándorlók (descendant d’immigrés de troisième génération) pedig azok a polgárok, akik Franciaországban születtek, és legalább egy nagyszülőjük bevándorló, azaz nem az országban született.

Bevándorló háttérrel nem rendelkezőkről (personne sans ascendance migratoire) pedig abban az esetben beszélünk, ha az érintett se nem bevándorló, se bevándorló leszármazottja, vagy nem Franciaország tengerentúli területein született, vagy nem ilyen személy leszármazottja.¹

¹ Institut national de la statistique et des études économiques 2022.

Ahhoz, hogy megértsük a Franciaországban élő bevándorlók leszármazottainak helyzetét és nehézségeit, meg kell vizsgálnunk az országot érintő migrációs folyamatokat és a bevándorlótársadalom összetételét és jellemzőit is.

A francia statisztikai hivatal (Institut national de statistique et des études économiques, INSEE) adatai szerint a modern Franciaország történetében első alkalommal az 1851-es népszámlálás során kerültek fel a népszámlálási kérdőívekre az állampolgárságra vonatkozó adatok.

Ezekből kiindulva jól látszik, hogy a Franciaországba irányuló migráció motivációja, összetétele és intenzitása folyamatos változásban, mozgásban van. Míg az 1800-as években főleg a gazdasági okok domináltak, és az érkezők között többségben voltak a svájci, északolasz és belga bevándorlók, addig a második világháborút követően a munkavállalási cél vált dominánssá, ami bizonyos mértékben enyhíteni tudta a francia munkaerőpiacra nehezedő, a demográfiai problémákból és a világháborús emberveszteségekből eredő nyomást. Ezt követően egészen az 1973-as olajválságig a családgyesítési célú migrációé volt a főszerep, azonban a válság hatására Franciaország – több országhoz hasonlóan – kénytelen volt felfüggeszteni a bevándorlást és családgyesítést elősegítő programjait. Az Európai Unió bővülése, illetve a 2008–2009-es gazdasági válság szintén markáns változásokat hozott a bevándorlási adatok alakulásában, csakúgy, mint a 2011-es „arab tavasz” vagy a Covid-19-világjárvány.²

Franciaországba – volt gyarmattartó státusza miatt – nemcsak a múltban, hanem jelenleg is nagy létszámban érkeznek bevándorlók a Magreb térségből³ és a volt gyarmati országokból. Mi sem mutatja ezt jobban, mint hogy 1975-ben a 3,4 millió nyilvántartott külföldi közül mintegy 710 ezer fő volt algériai származású, és a jelenlegi legfrissebb adatok szerint is megmaradt ez a tendencia, hiszen a kb. 7 millió külföldi 47,5%-a érkezett Afrikából, közülük pedig 12,7% Algériából, 12% Marokkóból, 4,5% pedig Tunéziából.

Azonban nemcsak számaiban, hanem arányaiban is növekszik a bevándorlók francia lakossághoz viszonyított aránya, hiszen míg 1946-ban 5%, 1975-ben pedig 7,4%, addig 2021-ben már 10,3% volt a teljes népességhez viszonyított arányuk. Évente nagyságrendileg 200 ezer fő érkezik újonnan, ami jól mutatja, hogy a globalizáció és a növekvő mobilitási hajlam, az internet és telekommunikációs eszközök egyre szélesebb körben történő térhódítása, valamint a korábban emlegetett történelmi és földrajzi kapocs milyen nagy mértékben van hatással a nemzetközi mobilizációra.⁴

² HAMILTON–SIMON–VENIARD 2004.

³ Geopolitikai tekintetben a Magreb térséghez Marokkó, Nyugat-Szahara, Algéria, Tunézia és Líbia tartozik.

⁴ Institut national de la statistique et des études économiques 2022.

Franciaország azon kevés nyugat-európai országok közé tartozik, ahol ugyan viszonylag lassan, de stabilan növekszik a népességszám, ez pedig a bevándorlók érkezésén és születésszámokon túl több tényezőnek is köszönhető. Statisztikai adatok szerint az országban négy bevándorlóra jut egy kivándorló, akik többnyire azért hagyják el az országot, mert befejezték tanulmányaikat, lejárt a határozott idejű munkaszerződésük, vagy pedig nyugdíjba vonultak, és ezt követően hazatérnek a származási országukba. A termékenységi rátát illetően elmondhatjuk, hogy öt gyermekszülésből egy bevándorló anyához köthető (760 ezerből kb. 143 ezer), illetve míg Franciaországban az átlag termékenységi ráta 1,88, az „öshonos” franciáknál ez a szám 1,77, a bevándorlóknál pedig átlagosan 2,6 (természetesen itt is akadnak eltérések, hiszen például a Magreb-országokból származók esetében 2,5, más afrikai országokból származó bevándorlók körében 3,3 ez a szám).⁵

Figyelemre méltó az az információ is, hogy a franciák mintegy harmada él olyan közegben, ahol a bevándorlók aránya meghaladja a 10%-ot, valamint az is, hogy az algír bevándorlók több mint fele (56%-a) él Párizs Saint-Denis városrészében (külvárosában), amely az általános vélekedés szerint is a szegregáció melege.

BEVÁNDORLÓK LESZÁRMAZOTTAI A TÁRSADALOMBAN

A fentebb említettekkel összhangban az látszik a statisztikai adatokból, hogy nemcsak a bevándorlók össznépességhez viszonyított aránya mutat növekvő tendenciát (1968: 3,2%; 1990: 4,2%; 2011: 5,6%; 2021: 6,9%), hanem ezzel párhuzamosan, illetve ennek következményeként a bevándorlók leszármazottai is egyre népesebb számban vannak jelen a francia társadalomban (2005: 4,2%; 2011: 6,5%; 2021: 7,3%). A 2000-es évek eleje óta a bevándorlók összetétele folyamatosan diverzifikálódik, azaz egyre több ország jelenik meg a küldő országok között. Meg kell jegyezni ugyanakkor, hogy a 2019-ben frissen érkezettek 41%-a érkezett valamelyik afrikai országból, 33%-a Európából (az EU-n belüli szabad mozgás és tartózkodás joga megkönnyíti az ő vándorlásukat), valamint 15%-a Ázsiából.

Érdekes tény, bár a történelmi előzményeket tekintve korántsem váratlan, hogy az 50 év feletti korosztályban a bevándorlók leszármazottainak mintegy 80%-a európai felmenőkkel rendelkezik, hiszen abban az időszakban, amikor a szüleik Franciaországba érkeztek, az európai országokból érkező migráció volt a tendencia. Ezzel szemben, ha a 18 év alattiakat vizsgáljuk, ott már csak az érintettek 16%-ának vannak európai származású szülei, 41%-uk Magreb-, 20%-uk pedig egyéb afrikai országból

⁵ Institut national de la statistique et des études économiques 2023a.

érkezett. Az európai felmenőkkel rendelkezők esetében jóval kevesebb a kulturális különbségekből fakadó konfliktus, probléma, hiszen közel azonos kultúrkörből, és közel azonos összetételű és elvárású társadalomból érkeztek.

Az előzetes feltételezésekkel ellentétben a bevándorlók leszármazottai 57%-ának csak az egyik szülője bevándorló (a másik francia állampolgár), ők jellemzően azok a szülők, akik fiatalon, családalapítás előtt döntöttek a vándorlás mellett, hiszen minél idősebb korban érkeznek az új, választott országba, annál valószínűbb, hogy már az út előtt találkoznak a szülők, és ebben az esetben a leszármazott mindkét szülője bevándorló (a törökök esetében pont emiatt ez az arány megfordult, a leszármazottak 65%-ának mindkét szülője bevándorló).

A 60 év alatti korosztály mintegy 10,2%-a harmadik generációs bevándorló (4,8 millió fő), viszont 1%-nál is kevesebb azok aránya, akiknek mind a négy nagy-szülöje bevándorló volt. Az ebbe a kategóriába tartozók jellemzően (90%-ban) európai felmenőkkel (olasz, spanyol, portugál) rendelkeznek, azonban a 18 év alattiak körében rohamosan nő az afrikai felmenőkkel rendelkezők aránya.

Nemcsak a bevándorlók, hanem a leszármazottaik területi eloszlása is rendkívül egyenlőtlen képet mutat, hiszen a városi agglomerációkban, és kiemelten az Île-de-France⁶ régióban, valamint Lyon és Marseille környékén erősen felülreprezentált ez a két személyi kör.

Habár a francia társadalom mintegy 10%-a bevándorló, ez az arány Párizs környékén 20%, Saint-Denis városrészben pedig mintegy 32%. Ezenfelül jellemzően a határokhoz közeli városokban és régiókban élnek nagyobb arányban bevándorlók, illetve figyelemre méltó az az adat is, hogy míg 23 megyében él a francia lakosság fele, addig 12 megyében él a bevándorlók fele, ami alátámasztja a területi eloszlás egyenlőtlenségével kapcsolatos aggodalmakat, hiszen a kisebb helyre történő koncentrálódás számos probléma (társadalmi, beilleszkedési stb.) forrása lehet. Ezt a sémát követi a leszármazottak területi eloszlása is, hiszen a szülőkhöz fűződő erős kötelék hatására a szülők környezetében maradnak: 12 megyében összpontosul a leszármazottak mintegy fele.⁷

⁶ Île-de-France Franciaország legnépesebb régiója. 1961-ben hozták létre „Párizsi Régió kerülete” néven, és 1976-ban nevezték át „Île-de-France” régióvá, ekkor kapott az 1972-ben létrehozott többi régióhoz hasonló státuszt.

⁷ Institut national de la statistique et des études économiques 2023b.

A BEVÁNDORLÁSI KÉRDÉSEK POLITIKAI
HANGSÚLYA FRANCIAORSZÁGBAN

Mivel a bevándorlás kérdése ennyire középpontban van Franciaország életében, fontos megvizsgálni azt is, hogy a politika milyen módon viszonyul a bevándorlók jelentette kihívásokhoz és problémákhoz. Általános vélekedés szerint a francia politikai elit elutasító a bevándorlással és a migrációval kapcsolatban. Amennyiben közelebbről megvizsgáljuk a kérdést, a helyzet korántsem ilyen egyértelmű, ugyanis ez nagyban függ attól, hogy éppen ki vezeti az országot.

Törvényi szabályozás

Ugyan az első, bevándorlási kérdéseket is érintő pontos adatsorokkal csak az 1851-es népszámlálásban találkozunk a francia adatokat vizsgálva, maga a jelenség jóval korábbra nyúlik vissza. A migrációs folyamatok viszont kivétel nélkül alkalmazkodnak, mintegy leképezik az aktuálisan végbemenő társadalmi, gazdasági, világpolitikai változásokat is. Éppen ezért fordulhatott elő, hogy míg az 1800-as évek második felében a többségében Európából érkező bevándorlókat főként gazdasági motivációk ösztönözték lakóhelyük megváltoztatására, addig a két világháború közötti időszakban a súlyos demográfiai és munkaerőpiaci problémák ellensúlyozására egyre inkább a munkavállalási célú migráció vált dominánssá, amit a későbbiekben (1960-as évek vége, 1970-es évek) fokozatosan felváltott a családegyesítési célú migráció.⁸

Az ország politikai rendszerének egyik feladata, hogy az éppen zajló változásokat folyamatosan kövesse, és a jogi-jogszabályi környezet is adaptálódjon a megváltozott körülményekhez. Nem volt ez másképpen Franciaországban a bevándorlási kérdéseket illetően sem, hiszen az 1980-as évektől kezdve szemtanúi lehetünk a bevándorlási törvényi szabályozás dinamikus változásának, valamint ennek kapcsán érdemes megvizsgálni azt is, hogy a törvényi szabályozás fókusza, célközönsége hogyan módosult az évek során a migrációs folyamatok változásának tükrében.

Az 1986-os és 1993-as Pasqua-törvények érintették egyrészt a Franciaországban tanuló külföldi diákokat (ők a végzést követően nem vállalhattak az ország területén munkát), a családokat (a családegyesítési kérelmek várakozási ideje megnőtt), a francia állampolgárok nem francia házastársait (nem kaphattak letelepedési engedélyt, ha a házasságkötést megelőzően nem a törvényi feltételeknek megfelelően tartózkodtak vagy érkeztek az országba), illetve a bevándorlók Franciaországban született

⁸ HAMILTON–SIMON–VENIARD 2004.

leszármazottait (szigorította a francia állampolgárság megszerzésének feltételeit).⁹ Ezt a törvényt helyezte hatályon kívül az 1998-as Guigou-törvény,¹⁰ amely újra lehetővé tette, hogy külföldi szülők gyermeke bizonyos feltételek fennállása esetén nagykorúságának elérésekor megkaphassa a francia állampolgárságot. A bevándorlók leszármazottait (részben) szintén érintette a Chevènement-törvény,¹¹ amely tulajdonképpen egyet jelentett az „agyelszívás” intézményesítésével, hiszen célja volt a magasan képzett munkavállalók és diplomás szakemberek elhelyezkedésének elősegítése. A Nicolas Sarkozy későbbi köztársasági elnök, akkori belügyminiszter nevével fémjelzett 2003-as¹² és 2006-os¹³ törvények további szigorításokat tartalmaztak, hiszen meghirdették az ún. „szelektív bevándorlási politikát”, mintegy hátrányba hozva ezzel a kevésbé tehetséges bevándorlókat, illetve kifejezett céljuk volt a menekültstátuszért folyamodók számának csökkentése is.

Nicolas Sarközy még belügyminiszterként szembesült először a bevándorlók által jelentett kihívásokkal, nevezetesen a 2005-ös franciaországi zavargások kapcsán. Ekkor a külvárosi, olcsó állami lakásokban (HLM – habitation a loyer modéré – olcsó lakáslehetőség) élőköt csöcseléknak nevezte, ezzel mintegy tovább fokozva a már meglévő feszültségeket. Sarkozy köztársasági elnöksége idején is nagyon határozott álláspontot képviselt a migrációval kapcsolatban, az ő nevéhez fűződik ugyanis az ún. „szelektív bevándorlási politika” („immigration choisie”), ami azt jelentette, hogy csak a gazdaságilag és társadalmilag is hasznos bevándorlókat látták szívesen, az ő érkezésüket ösztönözte a francia állam.¹⁴

Elnökválasztási kampányok

A köztársaságielnök-választásokat is nagymértékben befolyásolták és befolyásolják a bevándorlással kapcsolatos kérdések, hiszen például a 2002-es választások során

⁹ Loi n° 86-1025 du 9 septembre 1986 relative aux conditions d'entrée et de séjour des étrangers en France.

¹⁰ LOILoi n° 98-170 du 16 mars 1998 relative à la nationalité.

¹¹ LOILoi no 98-349 du 11 mai 1998 relative à l'entrée et au séjour des étrangers en France et au droit d'asile.

¹² LOILoi n° 2003-1119 du 26 novembre 2003 relative à la maîtrise de l'immigration, au séjour des étrangers en France et à la nationalité.

¹³ LOILoi n° 2006-911 du 24 juillet 2006 relative à l'immigration et à l'intégration.

¹⁴ HARZOUNE 2022.

Jean-Marie Le Pen¹⁵ a tőle megszokott radikális vonalat képviselve többek között kizárta volna a bevándorló vagy bevándorló háttérű személyeket a munkaerőpiacról, illetve teljes mértékben megtiltotta volna a családegyesítési célú migrációt; Jacques Chirac¹⁶ programjában pedig a „gettók” felszámolása kapott nagy hangsúlyt. Ugyanakkor a francia társadalom annyira megütöközött azon, hogy a szélsőjobboldali nézeteket képviselő Le Pen a második fordulóra jutott, hogy addig nem látott összefogással Chirac lett a köztársasági elnök, a szavazatok 82%-át begyűjtve.

Húsz évvel később Marine Le Pen¹⁷ és Emmanuel Macron¹⁸ jutott a választások második fordulójába, ahol szintén teret kaptak a migrációs kérdésekkel kapcsolatos elképzelések. Mindkét jelölt ugyan eltérő hangsúllyal, de kitért a schengeni rendszer reformjának szükségességére, valamint a kitoloncolások racionalizációjára, de teret kapott a programokban a menedékjogi rendszer reformja és az illegális migráció is.

A programokból jól kitűnik, hogy a francia politika folyamatosan igyekszik lekövetni a nemzetközi szintén zajló eseményeket és változásokat, de a helyzet dinamizmusából és jellegéből adódóan erre csak némi csúszással van lehetősége. Régóta sürgető lenne például a menedékjogi rendszer átfogó reformja és a tartózkodási jogcímekkel kapcsolatos francia szabályozás átalakítása, de a világ eseményei folyamatosan állítják olyan kihívások elé nemcsak a francia, hanem szinte az összes ország bevándorlási rendszerét, hogy ezek az átalakítások hátrébb szorulnak, és még váratnak magukra.

GENERÁCIÓS KÜLÖNBBSÉGEK, KIHÍVÁSOK

Ugyanakkor ami nem, vagy csak nagyon kevés figyelmet kap manapság a politikában és a társadalmi párbeszédben egyaránt, az a bevándorlók leszármazottainak integrációja, beilleszkedésük elősegítése, illetve az ezzel kapcsolatos problémák. Ez az a réteg, akik nem tapasztalták meg a vándorlás által jelentett nehézségeket, nem kellett meghozniuk az otthonuk, származási országuk elhagyását jelentő döntést (hiszen

¹⁵ *Programme de M. Jean-Marie Le Pen, président du Front national et candidat à l'élection présidentielle 2002, intitulé: »Pour un avenir français«, avril 2002.* Online: <https://www.vie-publique.fr/discours/129981-programme-de-m-jean-marie-le-pen-president-du-front-national-et-candidat-a-lelection-presidentielle-2002-intitule-pour-un-avenir-francais-avril-2002>

¹⁶ *Programme de M. Jacques Chirac, Président de la République et candidat à l'élection présidentielle 2002, intitulé: »Mon engagement pour la France«, mars 2002.* Online: <https://www.elysee.fr/jacqueschirac/2002/03/25/programme-de-m-jacques-chirac-president-de-la-republique-et-candidat-a-lelection-presidentielle-2002-intitule-mon-engagement-pour-la-france-mars-2002>

¹⁷ Le PEN 2017.

¹⁸ MACRON 2022.

akkor még vagy nagyon kicsik voltak, vagy nem is éltek még), és nem kellett adott esetben a származási országban meglévő nehéz körülményekkel szembesülniük. Joggal merülhet fel az a kérdés, hogy miért is kéne a francia államnak a bevándorlók leszarmazottainak beilleszkedésére kiemeltebb figyelmet fordítania?

Ez több okból is szükséges, hiszen például pont amiatt, hogy ezek a személyek gyakorlatilag nem vettek részt a vándorlásban, könnyen szembesülhetnek azzal a helyzettel, hogy a származási országukhoz már nem kötődnek annyira, nem érzik magukat oda tartozónak (hiába is próbálják a szülők akár ápolni a hagyományokat), Franciaországban pedig (hiába rendelkeznek sok esetben már állampolgársággal is) kívülállónak érzik magukat akár a bőrszínük, akár a származásuk vagy éppen a lakhelyük miatt. Ehhez a folyamathoz nagymértékben hozzájárulhat az a tény is, hogy a bevándorlók és leszarmazottaik nagyon sok esetben laknak olyan külvárosi lakótelepeken, ahol az idő előrehaladtával csak nő az arányuk, ezáltal pedig megvalósul – még ha tudatt alatt, nem szándékosan is – a területi szegregáció. Ennek eredményeképpen – mivel egy idő után sem lehetőségük, sem kedvük nem lesz – számottevően csökken a francia társadalommal történő kapcsolódás lehetősége és gyakorisága, ami egy olyan kontraproduktív folyamattá válik egy idő után, hogy ha a leszarmazott szeretne beilleszkedni, akkor lehet nem fog tudni, mert a társadalom részéről valamilyen szempontból elutasításba fog ütközni, ami miatt később már meg sem fogja kísérelni a kapcsolatteremtést és a beilleszkedést. Ez a szituáció fordítva is igaz, hiszen a többségi társadalom a korábbi rossz tapasztalataiból merítve összezár, és elutasítóan viselkedik, ami tovább fokozhatja a negatív hozzáállást mindkét fél részéről, és szélsőséges esetben az érintett leszarmazottak radikalizációjához is vezethet. Ahhoz, hogy ezt a folyamatot jobban megértsük, érdemes megvizsgálni a bevándorlókkal és leszarmazottaikkal kapcsolatos attitűdöket is. Mivel a teljes spektrumot lefedő, minden területre kiterjedő elemzésre a tanulmány terjedelmi korlátai miatt nincs lehetőség, ezért kiválasztottam a munkaerőpiaci, oktatási területet, az életszínvonalat érintő kérdéseket, valamint a generációs különbségek jelentette kihívásokat.

A tanulmány jelen része egyrészt támaszkodik az IPSOS közvélemény-kutató cég által minden évben elkészített „Franciaország – új töréspontok” („Fractures françaises”) című közvélemény-kutatására, ahol már évek óta (már a 2015-ös migrációs válságot megelőzően is) nagy hangsúllyal voltak jelen a bevándorlókkal és leszarmazottaikkal kapcsolatos attitűdök és megítélésük is,¹⁹ másrészt pedig a francia

¹⁹ TEINTURIER–GALLARD–QUETIER-PARENT 2022.

statisztikai hivatal által rendszeresen (legutóbb 2023 március végén) kiadott, bevándorlók és leszármazottaik helyzetével, nehézségeivel foglalkozó szakanyagra.²⁰

A bevándorlók és leszármazottaik általános megítélése

Hangsúlyozni kell azonban, hogy a bevándorlók megítélése sok tényezőtől függ (vizsgált földrajzi terület, iskolázottság, politikai nézetek stb.), és elmondható, hogy manapság Franciaországban nincs egy egyértelmű társadalmi konszenzus a bevándorlási kérdéseket illetően, ebből is jól kitűnik, hogy a migrációval és bevándorlással kapcsolatos kérdések nagyobbrészt szubjektív módon értelmezhetők.

A már említett éves közvélemény-kutatásban a bevándorlást érintő kérdések már évek óta stabilan a 4–5. hely környékén szerepelnek a franciákat leginkább foglalkoztató közéleti témák sorában, szorosan a bűnözéssel, a vásárlóerővel és a környezetvédelemmel kapcsolatos aggodalmak mögött, és megelőzve a terrorizmussal kapcsolatos félelmeket.

A felmérésből kitűnnek a korábban már említett társadalmi előítéletek a bevándorlókkal szemben, hiszen például a 2022-es felmérésben a megkérdezettek 66%-a szerint túl sok külföldi tartózkodik az országban, valamint 61% vélekedik úgy, hogy a bevándorlók nélkül is elég munkaerő van az országban. Ez az úgynevezett 3D-s munkák²¹ tükrében érdekes arány, hiszen ezeket a munkaköröket többnyire bevándorló vagy bevándorló háttérű személyek töltik be, mivel az „őshonos” franciák nem szívesen vállalnak ilyen típusú munkákat.

A válaszadók 55%-a vélekedik úgy, hogy a bevándorlók nem tesznek meg mindent a hatékony beilleszkedés érdekében. Ilyen mértékű társadalmi elutasítottsággal szembesülve érdekes megvizsgálni az alábbi statisztikai adatokat is.

A bevándorlók általánosságban nehezebben tudnak bejutni a magasabb képesítési szintet igénylő munkahelyekre, és mintegy kétszer nagyobb körükben a munkanélküliség, mint a „születésüktől fogva franciák” között.²²

A fent említett, bevándorlókat és leszármazottaikat érintő vegyes attitűd miatt ezek a csoportok gyakran szembesülnek a mindennapi életükre kiható problémákkal. Általánosítani ugyan nem lehet, hiszen – a tanulmányban korábban említettekkel összhangban – eltérő problémákkal és kihívásokkal néznek szembe az európai, afrikai vagy éppen ázsiai felmenőkkel rendelkező leszármazottak, valamint ezek

²⁰ Institut national de la statistique et des études économiques 20232023c.

²¹ „Dirty, dangerous, demeaning” – azaz koszos, veszélyes és lealacsonyító munkák összefoglaló elnevezése.

²² TEINTURIER–GALLARD–QETIER–PARENT 2022.

jellege nagyban függ a társadalmi, anyagi helyzettől és a szociális kapcsolatoktól egyaránt. Ezen tényezők mind szerepet játszhatnak abban, hogy a bevándorlók és leszármazottaik elinduljanak a kirekesztődés felé:

- ♦ munkaerőpiaci nehézségek;
- ♦ gazdasági-pénzügyi helyzet;
- ♦ egészségügyi problémák;
- ♦ oktatással kapcsolatos kérdések;
- ♦ diszkriminációs és integrációs problémák.

Munkaerőpiaci helyzet

A bevándorló férfiak mintegy 80%-a aktív a munkaerőpiacon (ezzel szemben a nem bevándorló háttérűek 76%-a), a nők esetében pedig ez az arány 62% (70%). Ez az adat a küldő országok szerint erősen eltérő képet mutat, hiszen például a Törökországból és a Közel-Keletről, valamint a Magreb-országokból érkező nők esetén mindössze 45%-ról beszélhetünk. Ezek az eltérések fakadhatnak részben az eltérő oktatási háttérből, valamint a társadalmakban rejlő kulturális különbségekből (például a nők eltérő szerepe).

A leszármazottaknál kicsit eltérő a helyzet, hiszen a nők 64%-a, míg a férfiak 70%-a, átlagosan az érintettek 67%-a aktív a munkaerőpiacon. Érdekes továbbá az a tény, hogy azok, akiknek csak az egyik szülője bevándorló, valamivel nagyobb arányban számítanak aktív munkaerőpiaci szereplőnek, mint azok, akiknek mindkét szülője bevándorló.

A munkaerőpiacon történő, valamivel kisebb aktivitású részvétel köszönhető talán a nyelvi különbségeknek (hiszen az otthoni mikroközösségekben sok esetben a saját anyanyelvüket használják, így előfordul, hogy a francia nyelv háttérbe szorul, ami akár akadályozhatja is a munkaerőpiacon történő boldogulást), a diszkriminációnak (származás, vagy akár bőrszín miatt), az eltérő motivációnak (kétségei vannak a boldogulási lehetőségeit illetően), vagy éppen az eltérő szociális és gazdasági körülményeknek is.

Az eltérő munkaerőpiaci helyzetükből fakadóan a leszármazottak gyakran szembesülhetnek a „másság”, a be nem fogadottság érzésével, az elutasítással, ami akár egy kontraproduktív folyamatot is elindíthat.²³

²³ Institut national de la statistique et des études économiques 2023c.

Gazdasági-pénzügyi helyzet

Míg a franciák átlagos éves bevétele 26 170 euró körül mozog, addig a bevándorlók jóval alacsonyabb éves jövedelemmel rendelkeznek (20 520 euró), a leszármazottaik pedig mérsékelten alacsonyabb, de a szüleiknél magasabb összeget (23 150 euró) visznek haza átlagban. Fontos szempont, hogy míg a bevándorló háttérrel nem rendelkezők 15%-a él a szegénységi küszöb alatt, ez az arány a bevándorlóknál kiugróan magas (32%), de a leszármazottaiknál is igen jelentős, mintegy 21,7%. Szembetűnő, hogy míg a bevándorló háttérrel nem rendelkezők mintegy 59%-a él saját tulajdonú ingatlanban, addig a bevándorlók 32%-a, leszármazottaiknak pedig 46%-a mondhatja ezt el magáról. Ugyanakkor a leszármazottak és bevándorlók között is jelentős eltérés mutatkozik, hiszen míg a Száhel-övezetből²⁴ érkezők 13%-a, addig a dél-ázsiai térségből érkezők 61%-a él saját tulajdonú lakásban. Fontos megemlíteni azt is, hogy négy bevándorlóból egy túlsúlyolt lakásban él, a leszármazottaiknál ez az arány mérsékeltebb (nyolcból egy). Összességében tekintve a leszármazottak pénzügyi helyzete javuló tendenciát mutat a szüleikhez képest, ugyanakkor még így is alatta marad a bevándorló háttérrel nem rendelkezőkéhez képest. Mivel a leszármazottak – szüleik révén – rosszabb anyagi helyzetből indulnak, ezért számukra nehezebb a megfelelő életkörülmények biztosítása, ami – látva az őket körülvevő környezetet – további frusztrációk táptalaját szolgálhat.²⁵

Egészségügyi problémák és oktatás

A nők 11, a férfiak 10%-a saját bevallása szerint is rossz vagy nagyon rossz egészségügyi állapotban van, ami önmagában is aggodalomra okot adó tényező, a bevándorló háttérrel nem rendelkezőkhöz viszonyítva (7%) pedig szinte aggasztó. Ez az adat csak részben magyarázható a korral (az Európából érkező bevándorlók jellemzően idősebbek, így náluk gyakrabban jelennek meg bizonyos betegségek), sok esetben a megelőzéshez, illetve az egészségügyi ellátórendszerhez való hozzáférés korlátaihoz is köthető. Szintén komoly kérdéseket vet fel az érintett polgárok mentális állapota, mivel viszonylag magas arányban küzdenek mentális/pszichológiai problémákkal, ami a humanitárius okokból bevándorlók esetében szembeötlő (45%), míg az egyéb okból érkezők esetében is jelentős (31%).

²⁴ A sivatag és a szavanna peremén lévő országok, Nyugat-Szahara, Mauritánia, Mali, Burkina Faso, Niger és Csád tartoznak az övezetbe. A területet gyakran szokás éhségövezetnek is nevezni, valamint elmondhatjuk róla, hogy Afrika legritkábban lakott és legszegényebb régiója.

²⁵ Institut national de la statistique et des études économiques 2023c.

Az oktatás esetében talán a legszembetűnőbb a küldő/származási országok alapján való differenciálódás. Az átlagot tekintve hasonló iskolai végzettséggel rendelkeznek, mint a bevándorló háttérrel nem rendelkezők, illetve egyes országok esetében jóval meg is haladhatják a diplomások arányát (40%): az EU-n kívüli európai országok esetében 53%, míg a közel-keleti országokat tekintve 62% ez a szám (valamint a Magreb-országok esetében jóval alacsonyabb).²⁶

Diszkrimináció

Elmondható, hogy a bevándorlók leszármazottai sokkal gyakrabban számolnak be őket ért diszkriminatív hozzáállásról, mint a szüleik. 2019–2020-ban az egyes afrikai (nem Magreb) régiókból származó bevándorlók 34–40%-a, míg a leszármazottaik 41–46%-a számolt be arról, hogy nem részesült egyenlő bánásmódban, és diszkrimináció érte az elmúlt öt évben. A Magreb-országok esetében szintén a leszármazottak számoltak be nagyobb arányban hátrányos megkülönböztetésről (33 és 25%). Ez az arány a két bevándorló szülővel rendelkezők esetében 29%, míg az egy bevándorló szülő esetében 20%. Elmondásuk szerint a hátrányos megkülönböztetés leggyakoribb indoka a származás, az állampolgárság vagy az eltérő bőrszín, főként munkakeresés során, tömegközlekedésben vagy a mindennapi életben.²⁷

AMIKOR A RADIKALIZÁLÓDÁS TESTET ÖLT...

Természetesen a fenti tényezők fennállása, megléte nem jelenti automatikusan azt, hogy az érintett leszármazottak radikalizálódni fognak. Ugyanakkor megfigyelhető, hogy a bevándorló háttérrel nem rendelkezőkhöz viszonyított rosszabb szociális helyzet, rosszabb gazdasági körülmények, a diszkrimináció és a társadalmi kirekesztés mind olyan tényezők, amelyek hozzájárulhatnak ahhoz, hogy a szóban forgó személyek életfelfogása szélsőségesse váljon. A diszkrimináció és az integrációs nehézségek szintén fontos szerepet játszanak ebben a folyamatban, mivel ha egy fiatal azt látja, hogy adott esetben ő hiába szeretne beilleszkedni, de a fogadó társadalom részéről folyamatos elutasításba ütközik, vagy éppen a származása, bőrszíne miatt hátrányos helyzetbe kerül akár a munkaerőpiacon, akár ügyintézés során, akkor ezzel egyidejűleg azt a visszacsatolást kapja, hogy nem is érdemes

²⁶ Institut national de la statistique et des études économiques 2023c.

²⁷ Institut national de la statistique et des études économiques 2023c.

próbálkoznia. A befogadó társadalom pedig egy idő után azt látja, hogy nem is akar igazából beilleszkedni, ami egy önmagát gerjesztő folyamattá válik. Fontos tényező a szélsőséges irányokba történő eltolódásban az is, hogy a leszármazottak már nem élték meg magát a vándorlás tényét, nem vettek részt aktívan sem a döntéshozatalban, sem a migrációs cselekményben, ennek következtében pedig kialakulhat egy identitásválság is, hiszen a szülei országához már nem (annyira) akar/tud kapcsolódni, és nem érzi azt sem, hogy Franciaországhoz tartozna, hiszen problémákba ütközik az ottani beilleszkedése.

A társadalmi és kulturális elkülönüléshez nagymértékben hozzájárulhatnak a fentebb részletezett lakáskörülmények is, hiszen egyrészt az anyagi problémák következtében sok érintett még otthon lakik, olyan kerületekben (többnyire külvárosokban), ahol jellemzően magas a bevándorlók aránya, ami egyfajta társadalmi szegregációhoz is elvezethet. Az oktatási rendszerben megélt hátrányok, a nyelvi akadályok, a mindennapi nehézségek, a diszkrimináció sokszor eredményezheti azt, hogy nem érzik magukat az adott közösségbe tartozónak. Bizonyos esetekben ezek a tények azt is eredményezhetik, hogy a leszármazottak úgy érzik, hogy a kultúrájuk és vallásuk nem kapja meg a kellő tiszteletet, és ez az érzés csak súlyosabbá válhat, ha az őket körülvevő mikrokörnyezetben a rasszizmus és az iszlámmal szembeni ellenérzések uralkodnak.

Az elmúlt időszakban számos olyan esemény, terrortámadás történt, amelynek kapcsán újra a társadalmi és politikai diskurzus előterébe kerültek első körben a bevándorlók, majd ezt követően a leszármazottak radikalizációjával kapcsolatos kérdések. Sokan azt feltételezték, hogy a 2015 óta Nyugat-Európában végrehajtott terrorcselekmények elkövetői mind bevándorló személyek voltak, ugyanakkor az adatok teljesen mást mutatnak. Az elkövetők döntő többsége vagy már francia (vagy más nyugat-európai ország), vagy kettős állampolgár volt. A 2015 és 2021 közötti sikeres, sikertelen vagy megghiúsított terrortámadások elkövetői között 78%-ban találhattunk francia (francia vagy kettős) állampolgárokat.²⁸

MIT TEHET FRANCIAORSZÁG?

A 2015-ös terrortámadásokat követően megindult egy igen komoly alkotmányos vita a francia állampolgárságtól történő megfosztás kiterjesztéséről. François Hollande akkori köztársasági elnök álláspontja szerint: „Az állampolgárságtól megfosztásnak nem lehet következménye az, hogy az érintett személy hontalanná válik,

²⁸ PEZET 2021.

ugyanakkor meg kell teremteni a feltételeit annak, hogy a nemzet alapvető érdekei ellen elkövetett bűntettek és terrorcselekmények elkövetőit akkor is megfoszthassuk francia állampolgárságuktól, ha franciaként születtek – csak abban az esetben, ha más ország állampolgárságával is rendelkeznek.” Az elképzelés szerint megfoszthatók lettek volna francia állampolgárságuktól azok a kettős állampolgárok is, akik több mint 15 éve szereztek meg azt, vagy azok a születésüktől fogva franciák, akik időközben megszerezték egy másik ország állampolgárságát. Erre a lépésre csak súlyosan államellenes, illetve terrorista cselekmények elkövetése esetén lett volna lehetőség, de az a tény, hogy születésétől fogva francia állampolgárt is meg lehetett volna fosztani állampolgárságától, olyan indulatokat korbácsolt, hogy a köztársasági elnök visszavonta a javaslatát.

A francia állampolgárságtól való megfosztással kapcsolatban számos kétely merül fel, ugyanakkor a törvény – bizonyos feltételek fennállása esetén – lehetőséget biztosít ezen jogintézmény alkalmazására. Csak az állampolgárság megszerzését megelőzően, vagy a megszerzést követő 15 évben elkövetett, a francia nemzet alapvető érdekeivel ellentétes cselekmények vagy terrorcselekmények elkövetése esetén van helye ennek a szankciónak, és jelenleg kizárólag azokkal szemben alkalmazható, akik rendelkeznek egy másik ország állampolgárságával, illetve megszerezték (házasság révén vagy honosítással) a francia állampolgárságot.

A radikalizálódott és súlyos, államellenes bűncselekményeket elkövető személyekkel szemben az országból történő eltávolítás opciónak mutatkozik, azonban a közelmúltbeli események (ugyan nem egy leszármazott, hanem első generációs bevándorló példáján keresztül) rávilágítottak arra, hogy ez a folyamat korántsem zökkenőmentes Franciaországban. 2022 októberében Dahbia B. algír állampolgárságú nő meggyilkolt egy 12 éves francia kislányt Párizs 19. kerületében. A nő (aki amúgy számos mentális problémával küzdött, amelyeket azonban soha nem kezeltek – így problémaként felmerül az egészségügyi ellátórendszerhez való hozzáférés kérdése is) 2016-ban teljesen szabályos módon, tanulmányi célú tartózkodási engedéllyel érkezett az országba, a rendőrség látókörébe pedig csak 2018-ban került családon belüli erőszak áldozataként. 2022-ben derült fény arra, hogy ekkor már szabálytalanul, jogalap nélkül tartózkodott Franciaországban, így az illetékes hatóság elrendelte számára az ország elhagyását (*ordonnance de quitter le territoire français*, OQTF²⁹), azonban ő ezt nem tette meg. Számos kritika érte az esettel kapcsolatban a francia hatóságokat, hogy ezeket az OQTF határozatokat nem hajtják-hajtatják végre elég hatékonyan, és az eset is rámutatott arra, hogy ez a folyamat további javításra szorul.³⁰

²⁹ A francia terület elhagyására történő kötelezés.

³⁰ *Meurtre de Lola: ce que l'on sait de l'enquête sur la mort de la collégienne de 12 ans* (2022).

Lehetőségként felmerülhet a nemzetbiztonsági célú szűrés és ellenőrzés szigorítása, megerősítése, illetve a látókörbe került személyek szorosabb monitorozása, hiszen például a 2015 óta elkövetett terrorcselekmények kitervelői és végrehajtói között nagy számban fordultak elő olyanok, akik már ismertek voltak a hatóságok előtt.

ÖSSZEGZÉS

A bevándorlók és bevándorlók leszármazottai – mint az a fentiekből is kiderül – egyrészt igen fontos szerepet játszanak Franciaország életében, legyen szó akár a munkaerőpiacról (hiányszakmák, 3D-s feladatkörök betöltése), a demográfiai adatokról (az egyre inkább előregedő korfájú nyugat-európai társadalmak számára jótékony hatással bírhat a fiatalabb korosztályú bevándorlók érkezése, letelepedése és gyermekvállalása) vagy a kulturális nézőpontról (hiszen tagadhatatlan az a tény, a bevándorlók hozzájárulnak a társadalmi sokszínűséghez). Ugyanakkor szem előtt kell tartani ezeknek a személyeknek a speciális sajátosságait, amelyek hozzájárulhatnak a szélsőséesebb irányba történő orientálódásukhoz. A munkaerőpiacon betöltött szerepük, a bevándorló háttérrel nem rendelkezőkéhez viszonyított szerényebb lakhatási, megélhetési és egészségügyi lehetőségeik, valamint a diszkriminációval és beilleszkedési nehézségekkel történő rendszeres megküzdés mind-mind olyan tényezők, amelyek nemcsak a mindennapi életükben jelentenek akadályokat, hanem egyrészt nehezebbé teszik a beilleszkedést, valamint megindulhat egyfajta szegregációs folyamat is.

Úgy gondolom, hogy a bevándorlók beilleszkedését segítő programok mellett fokozottabb figyelmet kellene fordítani a leszármazottaik helyzetére is, hiszen az esetleges radikalizálódásuk komoly biztonsági kockázatot jelenthet Franciaország számára. Ez megnyilvánulhat mikroszinten, amikor a helyi közösségben merülnek fel problémák (legyen szó akár bizonyos típusú bűncselekmények számának megnövekedéséről), vagy olyan esetekben is, amelyek az egész ország (vagy akár nemzetközi közösség) életére meghatározó jelentőségűek. A tanulmányban ugyan területi korlátok miatt nem kapott kellő szerepet, de fontosnak tartom hangsúlyozni, hogy a bevándorlók és leszármazottak a kockázatok és problémák mellett pozitív hatással is vannak az adott ország (jelen esetben Franciaország) életére és működésére. Véleményem szerint ezen előnyök szem előtt tartásával érdemes olyan, beilleszkedést segítő, illetve a szélsőséges irányba történő eltolódást mérséklő programokat, intézkedéseket életbe léptetni, amelyek segítséget tudnak nyújtani nemcsak a leszármazottak és családjaik, hanem az egész társadalom számára.

Ez természetesen csak mintegy kiegészítése lenne annak a folyamatnak, amelyet a francia állam jelenleg is folytat, azaz igyekszik kezelni a biztonsági kockázatokat jelentő kérdéseket, hiszen a biztonságos környezet megteremtése nem képzelhető el a megelőző tevékenység nélkül.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- HAMILTON, Kimberley – SIMON, Patrick – VENIARD, Clara (2004): *The challenge of French diversity*. Migration Policy Institute & Institut National d'Études Démographiques (INED). Online: <https://www.migrationpolicy.org/article/challenge-french-diversity>
- HARZOUNE, Mustapha (2022): *Qu'est ce que l'immigration choisie?* Online: <https://www.histoire-immigration.fr/politique-et-immigration/qu-est-ce-que-l-immigration-choisie>
- LE PEN, Marine (2017): *144 engagements présidentielles*. Online: <https://web.archive.org/web/20190110175243/https://rassemblementnational.fr/pdf/144-engagements.pdf>
- MACRON, Emmanuel (2022): *Programme Macron 2022*. Online: <https://staging.avecvous.fr/wpcontent/uploads/2022/03/Emmanuel-Macron-Avec-Vous-24-pages.pdf>
- Meurtre de Lola: ce que l'on sait de l'enquête sur la mort de la collégienne de 12 ans (2022). *France 24*, 2022. október 18. Online: <https://www.france24.com/fr/france/20221018-meurtre-de-lola-ce-que-l-on-sait-de-l-enqu%C3%AAte-sur-la-mort-de-la-coll%C3%A9gienne-de-12-ans>
- Engagements présidentiels Marine 2017. Online: <https://web.archive.org/web/20190110175243/https://rassemblementnational.fr/pdf/144-engagements.pdf>
- PEZET, Jacques (2021): Est-il vrai que 75% des auteurs d'attentats commis en France depuis 2015 sont français? *Libération*, 2021. április 29. Online: https://www.liberation.fr/checknews/est-il-vrai-que-75-des-auteurs-dattentats-commis-en-france-depuis-2015-sont-francais-20210429_YEJYHYEVZJFCTIVIMYVGTGH2WE/
- TEINTURIER, Brice – GALLARD, Mathieu – QUETIER-PARENT, Salomé (2022): *Fractures Françaises*. Online: https://www.ipsos.com/sites/default/files/ct/news/documents/2022-10/Ipsos%20-%20Fractures%20Franc%CC%A7aises%20-%20septembre_2022.pdf

Egyéb források

- Institut national de la statistique et des études économiques (2022): *L'essentiel sur les immigrés et les étrangers*. Online: <https://www.insee.fr/fr/statistiques/3633212>
- Institut national de la statistique et des études économiques (2023a): *Fécondité*. Online: <https://www.insee.fr/fr/statistiques/6793238?sommaire=6793391>
- Institut national de la statistique et des études économiques (2023b): *Immigrés et descendants d'immigrés en France*. Online: <https://www.insee.fr/fr/statistiques/6793224?sommaire=6793391>

- Institut national de la statistique et des études économiques (2023c): *Références: Immigrés et descendants d'immigrés en France*. Online: <https://www.insee.fr/fr/statistiques/6793224?sommaire=6793391>
- L'essentiel sur... les immigrés et les étrangers. Online: <https://www.insee.fr/fr/statistiques/3633212>
- Loi n° 2003-1119 du 26 novembre 2003 relative à la maîtrise de l'immigration, au séjour des étrangers en France et à la nationalité. Online: <https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORF-TEXT000000795635/>
- Loi n° 2006-911 du 24 juillet 2006 relative à l'immigration et à l'intégration. Online: <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000266495>
- Loi n° 86-1025 du 9 septembre 1986 relative aux conditions d'entrée et de séjour des étrangers en France. Online: <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000317301/>
- Loi n° 98-170 du 16 mars 1998 relative à la nationalité. Online: <https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000000754536>
- Loi no 98-349 du 11 mai 1998 relative à l'entrée et au séjour des étrangers en France et au droit d'asile. Online: <https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000000191302>